

5. Островська К.О. Взаємозалежність самооцінки та ціннісних орієнтацій молодших школярів. Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії та практики. К.: Запоріжжя; Одеса, 2002. Вип. 15. С. 117–123.

6. Руденко Ю. Основи сучасного українсько-го виховання. К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2003. 328 с.

7. Савицька О.В. Умови та діагностика розвитку рефлексії в підлітковому віці. Психологія: зб. наук. пр. К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1999. Випуск 2(5). С. 96–103.

8. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: навчальний посібник. К.: Академвидав, 2005. 360 с.

9. Сухомлинский В.А. Рождение гражданина. М.: Молодая гвардия, 1979. 336 с.

10. Ушинский К.Д. Про народність у громадському вихованні. Вибр. пед. твори: у двох томах. К.: Вища школа, 1993. Том 1. С. 43–103.

11. Шугай М.А. Психологічний аналіз розвитку національної рефлексії в процесі навчальної діяльності молодших школярів: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук. Рівне, 2002. 24 с.

УДК 378.046.4

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ОДИН ЗІ СКЛАДНИКІВ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Мітіна С.В., к. психол. н.,
доцент кафедри педагогіки та психології післядипломної освіти
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

Статтю присвячено дослідженню проблеми комунікативної компетентності викладача вищого навчального закладу. З'ясована роль комунікативних навичок і вмінь у педагогічній діяльності викладача. Зазначається необхідність формування комунікативної компетентності викладачів у процесі підвищення їхньої кваліфікації.

Ключові слова: комунікативна компетентність викладача, складники педагогічної майстерності.

Статья посвящена исследованию проблемы коммуникативной компетентности преподавателя высшего учебного заведения. Определена роль коммуникативных навыков и умений в педагогической деятельности преподавателя. Отмечается необходимость формирования коммуникативной компетентности преподавателей в процессе повышения их квалификации.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность преподавателя, составляющие педагогического мастерства.

Mitina S. V. THE COMMUNICATIVE COMPETENCE AS ONE OF THE COMPONENTS OF THE PEDAGOGICAL SKILLS OF THE TEACHER OF THE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION

The article is devoted to the research of the problem of communicative competence of a teacher of a higher educational institution. It was defined the role of communicative skills and abilities in the pedagogical activity of the teacher. It is noted the necessity of forming the communicative competence of the teachers in the process of their professional development.

Key words: communicative competence of teacher, components of pedagogical skills.

Постановка проблеми. Глибокі соціальні й економічні зрушення, що відбуваються в нашій країні, спонукають до реформування системи вищої освіти, яка має забезпечити підготовку фахівців високого професійного і культурного рівня, через інновації в навчально-виховному процесі та науково-методичній роботі. Тому основним завданням діяльності сучасного вищого навчального закладу має стати формування інноваційного освітнього середовища, що передбачає не тільки зміни в організації навчання, а й удосконалення професійної майстерності викладача. Такі риси, як: компетентність, професіоналізм, інтелект, творчість, можна вважати необхідними оз-

наками сучасного викладача вищої школи. Оскільки об'єктом педагогічної діяльності є особистість, то вона будується за законами спілкування, а головним засобом передачі як професійних знань, так і духовних цінностей є неповторна індивідуальність викладача як суб'єкта міжособистісних стосунків. На нашу думку, комунікативна компетентність викладача є важливою складовою частиною його педагогічної майстерності, саме недолік комунікативних знань і навичок конструктивного спілкування погіршує сприйняття викладача студентами і значно знижує продуктивність їх співпраці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про поглиблений інтерес

науковців до проблеми формування професійної компетентності та педагогічної майстерності викладача. Концептуальною основою професійної підготовки фахівців у вищій школі стали роботи І. Беґа, Е. Зеєра, І. Зимньої, І. Зязюна, Н. Кузьміної, С. Максименко й ін. У розвиток понятійного апарату компетентнісного підходу в професійній освіті, у визначенні структури та змісту професійної компетентності викладача вищого навчального закладу, значний внесок зробили сучасні дослідження М. Головань, О. Гури, О. Овчарук, Л. Плякі, О. Полуніної, В. Стрельнікова, М. Філоненко, О. Хуторського, О. Цільмак. Питання формування педагогічної майстерності викладача аналізуються в наукових дослідженнях М. Бойко, Б. Корольова, С. Вітвицької, Б. Левківського.

Педагогічна майстерність є важливим складником професійної діяльності викладача. За визначенням І. Зязюна, педагогічна майстерність – це вияв високого рівня педагогічної діяльності, синтез наукових знань, умінь і навичок методичного мистецтва, а також особистих якостей педагога, що забезпечує високий рівень самоорганізації професійної роботи. Компонентами структури педагогічної майстерності, на думку вченого, є гуманістична спрямованість, професійні знання за фахом, педагогічні здібності та педагогічна техніка [3, с. 35, 79–80].

На думку Т. Туркот, педагогічна майстерність – це високе мистецтво навчання і виховання, що постійно вдосконалюється, та основу якого становлять професійні знання, вміння і здібності. Майстерність педагога ґрунтується на педагогічних здібностях (дидактичних, організаторських, комунікативних, перцептивних, сугестивних, прогностичних, дослідницьких, науково-пізнавальних), а також на емоційній стійкості та здатності до педагогічної імпровізації [6, с. 463–464].

С. Вітвицька визначає педагогічну майстерність як комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі [1, с. 100–108].

Схожу думку висловлює С. Максименко, який також вважає, що педагогічна майстерність – це сукупність якостей особистості, які забезпечують високий рівень самоорганізації педагогічної діяльності викладача. Водночас автор зауважує, що основою ефективності педагогічної діяльності є розвиток у викладача педагогічних здібностей, які проявляються через особистісні якості та реалізуються через відповідні компетенції. М. Філоненко окреслює ключові складники компетенції викладача

вищої школи: професійна компетентність (широка ерудиція в науково-предметній галузі); педагогічна (знання дидактики вищої школи); методична (знання методів, прийомів викладання навчального предмета); психологічна (знання вікових особливостей, психічних станів студентів, закономірностей сприйняття навчального матеріалу); соціально-економічна (знання основ соціології, економіки, права, менеджменту); комунікативна (культура мови, володіння іноземними мовами, інформаційними технологіями, методами та прийомами спілкування); загальна культурна компетентність (науковий світогляд, стійка система загальнолюдських духовно-моральних цінностей) [5, с. 23].

Окремо варто зазначити проблему психолого-педагогічної освіти викладачів, зокрема тих, які не мають кваліфікації викладача конкретної спеціальності. Як зазначає Б. Левківський [4, с. 57], жоден вищий навчальний заклад не готує фахівців, які б мали викладацьку кваліфікацію, тобто викладачів вищої школи з конкретних спеціальностей. На викладацьку роботу до вищих навчальних закладів запрошують зазвичай випускників цих самих навчальних закладів, які закінчили аспірантуру. Однак їхня психолого-педагогічна підготовка обмежується в кращому разі засвоєнням курсу педагогіки та психології вищої школи, яка здебільшого має формальний характер. На наш погляд, ретельного дослідження потребує проблема формування комунікативної компетенції викладача вищої школи.

У налагодженні взаємодії зі студентами, як зазначає С. Вітвицька, викладачу необхідно спиратися на знання та комунікативні вміння налагодження ділового контакту, емоційного налаштування на майбутню співпрацю. Важливими є прийоми, які забезпечують ефективність взаємодії, а саме: вміння виявити інтерес та повагу до студента, зрозуміти його позицію під час спілкування; володіти засобами невербальної комунікації (ефективне використання пауз, міміки, жестів, погляду); толерантне ставлення до всіх учасників навчального процесу [1, с. 69].

У структурі педагогічної майстерності викладача Н. Кузьміна визначає гностичний, конструктивно-проективний, організаційний, комунікативний і перцептивно-рефлексивний компоненти. Комунікативний компонент передбачає налагодження педагогічно доцільних стосунків як зі студентами для досягнення дидактичної мети («взаємини по горизонталі»), так і з керівниками даної системи («взаємини по вертикалі»). Серед комунікативних дослідницька називає такі здібності:

всебічно й об'єктивно сприймати партнера по спілкуванню, викликати в нього довіру; здатність до співпереживання в спільній діяльності; вміння передбачати та вирішувати конфлікти; здатність справедливо, конструктивно й тактовно критикувати партнера по спільній діяльності; вміння сприймати й враховувати критику, змінюючи відповідно свою поведінку й діяльність. Водночас, як зауважує Н. Кузьміна, з комунікативним тісно пов'язаний перцептивно-рефлексивний компонент, який спрямований на суб'єкта педагогічного впливу. Рефлексія в даному разі розуміється як своєрідний подвоєний процес дзеркального відбиття індивідами один одного під час спілкування, усвідомлення внутрішнього світу співрозмовника, того, як індивід сприймається партнером по спілкуванню [3, с. 68–69].

У структурі комунікативної компетентності М. Філоненко виокремлює такі компоненти: гностичний (система знань про сутність, структуру, функції та особливості спілкування); когнітивний (загальні та специфічні комунікативні уміння; перцептивні здібності); виконавський (уміння та навички вести діалог); емоційний (гуманістична настанова на спілкування, розвинуті емпатія та рефлексія; адекватні психоемоційні стани) [5, с. 26].

Враховуючи специфіку роботи викладача ЗВО, О. Шестопалюк комунікативну компетентність вважає ключовим елементом його педагогічної майстерності. Надалі автор визначає низку спеціальних комунікативних умінь, навичок і здібностей, якими має володіти викладач, а саме: правильне сприйняття й оцінювання ситуацій спілкування; вміння відповідно поводитися щодо інших людей; розуміння інших (охоплює загальну оцінку людини як особистості й оцінку окремих рис, мотивів і намірів); розуміння людиною самої себе (передбачає оцінку своїх знань, здібностей, характеру й оцінку сприйняття оточуючих); вміння розуміти значення жестів, міміки і пантоміміки; вміння відчувати й підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні; вміння керувати собою, своїм психічним станом, голосом, мімікою, настроєм і почуттями; вміння прогнозувати можливі педагогічні ситуації, наслідки своїх дій; вміння застосовувати різноманітні засоби впливу. До комунікативних здібностей викладача належать: здатність виступати в студентській чи іншій аудиторії, використовуючи вербальні та невербальні засоби спілкування; здатність вести бесіду або дискусію зі студентами; здатність передбачати та вирішувати конфлікти; здатність до педагогічної імпровізації. Крім того, у структурі

комунікативної компетентності викладача О. Шестопалюк вважає за доцільне виділити професійно важливі особистісні властивості, а саме: справжній інтерес до людей і роботи з ними; наявність потреби і вміння спілкуватися; здатність проявляти емпатію до людей, наявність хороших вербальних здібностей: культури, розвиненості мови, багатства лексики тощо [8, с. 5–8].

Є. Філатова, спираючись на розроблену І. Зимньою [2, с. 25–26] структуру компетентцій, пропонує таку модель комунікативної компетентності викладача, яка містить три взаємопов'язані компоненти: мотиваційно-ціннісний (готовність педагога до професійного вдосконалення, стійкий інтерес до інноваційної діяльності, потреба в професійному зростанні, прагнення до саморозвитку та самореалізації); когнітивний (знання змісту, сутності та ролі комунікативної компетентності, пізнання іншої людини, здатність ефективно вирішувати різні проблеми, що виникають у спілкуванні); операційно-діяльнісний (досвід прояву компетентності в різноманітних стандартних і нестандартних ситуаціях, здатність педагога до особистісно орієнтованої взаємодії в процесі освітнього процесу, вміння зберігати емоційну рівновагу, запобігати та вирішувати конфлікти в конструктивний спосіб, володіння ораторським мистецтвом, грамотність усної та писемної форми мовлення, вміння виробити стратегію, тактику та техніку активної взаємодії з людьми, організувати їхню спільну діяльність, об'єктивно оцінити ситуацію взаємодії суб'єктів освітнього процесу, прогнозувати результат ефективності взаємодії). Високий рівень комунікативної компетентності педагога, на думку автора, передбачає всебічний розвиток всіх її компонентів, віртуозне володіння та застосування комунікаційних технік [7, с. 120–124].

Постановка завдання. На основі зазначеного можна сформулювати завдання, яке полягає в тому, щоб дослідити сформованість комунікативної компетентності викладача вищого навчального закладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для досягнення поставленої мети були застосовані теоретичні й емпіричні методи. Дослідження здійснювалося на базі кафедри педагогіки та психології післядипломної освіти Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, м. Київ. У дослідженні брали участь викладачі вищих медичних навчальних закладів, під час проходження ними курсів підвищення психолого-педагогічної кваліфікації. Загальна кількість вибірки – 61 особа.

Узагальнюючи теоретичний аналіз наукових джерел з даної проблеми, можна визначити комунікативну компетентність викладача як системне особистісне утворення, що охоплює сукупність спеціальних комунікативних умінь, навичок і здібностей та професійно важливі особистісні якості. Ми розділяємо думку вищезазначених авторів і вважаємо, що саме комунікативна компетентність викладача є одним із важливих складників його педагогічної майстерності, тому що спілкування в діяльності викладача є не тільки засобом наукової та педагогічної комунікації, а й умовою вдосконалення професіоналізму, джерелом розвитку особистості, а також є засобом впливу на студентів.

Під час пілотажного дослідження майже всі викладачі (93%) зазначили актуальність комунікативної компетентності в процесі професійної педагогічної діяльності та висловили бажання вдосконалити власні комунікативні вміння та навички під час проходження курсів підвищення психолого-педагогічної кваліфікації. Серед спеціальних комунікативних знань і умінь, які необхідні для ефективної професійної діяльності, викладачі назвали такі:

- знання особливостей ділового педагогічного спілкування – 38%;
- вміння визначати та розуміти емоційний стан інших людей – 57%;
- вміння розуміти мотиви вчинків і поведінки студентів – 51%;
- вміння висловлювати свої думки логічно, доказово і зрозуміло – 65%;
- вміння попереджати та вирішувати педагогічні конфлікти – 68%;
- вміння обирати адекватні засоби педагогічної взаємодії – 57%.

Оскільки результати опитування показали, що більшість із досліджуваної групи викладачів (68%) підкреслили необхідність набуття навичок попередження та вирішування педагогічних конфліктів, нами

за методикою К. Томаса були визначені домінуючі стилі поведінки викладачів у конфліктних ситуаціях (див. табл. 1 – С. М.).

Отримані дані показують, що співробітництво як найбільш конструктивна стратегія поведінки в конфліктній ситуації, коли учасники приходять до альтернативи, що цілком задовольняє інтереси обох сторін, притаманна незначній частині викладачів (16%). Більшість із досліджуваної групи викладачів не здатні до вирішення конфліктів, вони або намагаються пристосуватися до ситуації (35%), або не бажають бачити протиріччя, уникаючи взаємодії (27%), але в обох випадках конфліктна ситуація не вирішується, а тільки відкладається в часі. Компроміс як угоду на основі взаємних поступок застосовують 43% викладачів. Проте компроміс лише тимчасово знімає протиріччя, що виникло, якщо співробітництво має на меті формування довгострокового взаємовигідного рішення, то в разі компромісу рішення досягається на поверхневому рівні. Варто зауважити, що змагання як директивний стиль вирішення конфлікту, коли людина за будь-яку ціну намагається досягти власної мети, ігноруючи інтереси інших, – не характерне для викладачів із досліджуваної нами вибірки (лише 6%).

Однією із причин виникнення конфліктної ситуації є наявність емоційних бар'єрів, які не тільки ускладнюють процес спілкування, а також заважають конструктивному вирішенню конфлікту. За методикою В. Бойка ми визначили наявність емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні викладачів (див. табл. 2, табл. 3 – С. М.).

Результати діагностики показують, що у 28% викладачів емоції певною мірою ускладнюють взаємодію, а в 32% – емоції заважають встановленню контактів з людьми. Тобто в більшості викладачів (60%) наявні емоційні бар'єри, що ускладнюють міжособистісне спілкування зі студентами.

Таблиця 1

**Характеристика стратегії поведінки викладачів у конфліктних ситуаціях
(за методикою К. Томаса)**

Змагання	Співробітництво	Компроміс	Уникнення	Пристосування
6%	16%	43%	27%	35%

Таблиця 2

**Рівень прояву емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні
(за методикою В. Бойка)**

№	Характеристика	Частота прояву (%)
11.	Емоції не заважають спілкуванню	8
22.	Деякі проблеми в спілкуванні	32
33.	Емоції певною мірою ускладнюють взаємодію з людьми	28
44.	Емоції шкодять встановленню контактів	32

Таблиця 3

Характеристика емоційних перешкод у міжособистісному спілкуванні

№	Характеристика	Високий рівень прояву (%)
11.	Невміння управляти емоціями, дозувати їх	40
22.	Неадекватний прояв емоцій	64
33.	Негнучкість, нерозвиненість, невиразність емоцій	28
44.	Домінування негативних емоцій	32
55.	Небажання зблизитися з людьми на емоційній основі	24

Аналіз отриманих результатів показує, що найбільшою перешкодою в спілкуванні викладачів є неадекватний прояв емоцій (64%), невміння управляти власними емоціями (40%). Водночас спостерігається домінування негативних емоцій у 32% викладачів, що разом із негнучкістю, нерозвиненістю, невиразністю емоцій (28%) та небажанням зблизитися з людьми на емоційній основі (24%) є вагомою перешкодою у встановленні контактів з іншими людьми, зокрема зі студентами.

Варто акцентувати увагу на тому, що наявність емоційних бар'єрів не тільки ускладнює процес спілкування викладача зі студентами, а також може бути чинником емоційного вигорання, а неадекватний прояв емоцій, що спостерігається в більшості викладачів (64%), є симптомом їхнього емоційного вигорання.

Отже, узагальнюючи наведене вище, можна констатувати актуальність комунікативних знань і вмінь у професійній діяльності викладача, а також необхідність формування та вдосконалення комунікативної компетентності в процесі підвищення кваліфікації викладачів вищих навчальних закладів.

Ми вважаємо, що найбільш ефективним у формуванні комунікативної компетентності викладачів є соціально-психологічний тренінг. Головною задачею тренінгу є не тільки концентрування уваги на відпрацюванні комунікативних навичок та вміння використовувати вербальні та невербальні засоби спілкування, а також формування професійно важливих якостей: емоційної рівноваги, **толерантності, емпатії**. Засобами вирішення завдань тренінгу комунікативних умінь є групові дискусії, рольові ігри, моделювання педагогічних ситуацій, які не лише сприятимуть розвитку комунікативної компетентності, а й створюють умови для самоактуалізації та професійного саморозвитку викладача.

Висновки із проведеного дослідження. Комунікативна компетентність викладача більшістю дослідників розглядається як **однин із ключових елементів його педагогічної майстерності, що разом зі професійними знаннями забезпечує високий рівень самоорганізації педагогічної діяль-**

ності. Комунікативна компетентність передбачає сформованість комунікативних вмінь і навичок, необхідних викладачу для ефективно педагогічної взаємодії, а також певних професійно важливих якостей, а саме: емоційної рівноваги, **толерантності, емпатії**. Встановлено, що комунікативна компетентність викладача потребує суттєвого збагачення та вдосконалення, що можливе в процесі підвищення кваліфікації викладачів вищих навчальних закладів. Соціально-психологічний тренінг є найбільш ефективним методом формування комунікативної компетентності, навичок конструктивного спілкування, розвитку професійно важливих якостей викладача та вдосконалення його педагогічної майстерності.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробленні та впровадженні в процес підвищення кваліфікації соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на формування комунікативної компетентності викладачів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вітвицька С. Основи педагогіки вищої школи: підручник. 3-тє вид., випр. й доповн. Житомир: Поліграфічний центр, 2012. 384 с.
2. Зимняя И. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. 42 с.
3. Зязюн І. Педагогічна майстерність: підручник для вищих навч. закл. К.: Вища школа, 2004. 422 с.
4. Левківський Б. Підвищення педагогічної майстерності викладачів вищих навчальних закладів. Вища школа. 2005. № 3. С. 55–58.
5. Максименко С., Філоненко М. Педагогіка вищої медичної освіти: підручник. К.: Центр учбової літератури, 2014. 288 с.
6. Туркот Т. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Кондор, 2011. 628 с.
7. Филатова Е. Коммуникативная компетентность педагога: сущность и структура. *Magister Dixit: научно-педагогический журнал Восточной Сибири.* № 1(03). 2012. С. 119–125.
8. Шестопалюк О. Формування професійної компетентності викладача ВНЗ. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2011. № 28. С. 4–9.